

Esszé

Minek nevezzetek? – Gondolatok az elmúlt harminc év jellemrajzáról

Harminc esztendő már történelmi távlatban is elegendő ahhoz, hogy valamiképpen korszakról beszéljünk. Nyilván a kiindulópont is meghatározó, amit legtöbbször rendszerváltásként írnak le, de hogy mi végre is történt, és mire jutottunk ezzel, s hogyan tipizálhatjuk a társadalmi, gazdasági és politikai változásokat az sokszor azon is múlik, hogy milyen módon szemléljük a történelmi folyamatokat. Az egyik lehetséges megközelítés szerint az elmúlt harminc évben eljutottunk a „színlelt” szocializmusból” a „színlelt” kapitalizmusba.¹

Hogy ez a szociológiai jellemrajz mennyiben igazolható, s hogy a legújabb rendszerváltásunk milyen problémákat vetett fel, abban érdemes Laki László „rendszerváltó időutazásra” inspiráló kötetében elmélyedni, ami az 1991 és 2020 közötti időszakban formálódott tanulmányokat tartalmazza, és a szerző bevallása szerint is sokkal inkább a „problémák és tisztázásra váró kérdések, semmint a megnyugtató tisztánlátást garantáló írások gyűjteménye”. (12.o.)

A kötetben megjelenő írások közül több is (Rendszerváltás és demokrácia -2008; A rendszerváltás és az újkapitalizmus állapotáról, netán válságjelenségeiről – 2011; Modernizáció, rendszerváltások, a magyar társadalom és a politikai elit – 2012; A történelemnek nincs fantáziája – 2019/2020) foglalkozik azzal, hogy miként lehet leírni és tipizálni az 1989 utáni időszakot Magyarországon. A szerző ezt abban a történelmi összefüggésben értelmezi, hogy hazánkban a XIX. század eleje óta egyfelől a kapitalista átalakulás-fejlődés diktálta modernizációs kihívásokkal, másfelől világgazdasági és nagyhatalmi korszakváltásokkal kellett számolnia, amihez

az uralomra kerülő politikai elitnek ugyan eltérő ideológiák, de hasonló forgatókönyvek mentén próbáltak meg alkalmazkodni. Azokat a hasonló forgatókönyveket szerző a radikális társadalomalakításokat tekinti a szerző „rendszerváltásoknak”, amelyek során „a hatalomra kerülő új politikai elitnek a modernizációs kihívásokra nem megfontolt átmenettel, átfogó és távlatos reformokkal gondoltak válaszolni, hanem az addig fennálló »kapitalista« vagy »szocialista« társadalmi-gazdasági újratermelődési modellek azonnali, totális, mindenféle kompromisszumot elutasító, indulatos és ideologikus megváltoztatásával”. (260. o.)²

Ebből a megfogalmazásból különösen kiemelendő, hogy a politikai-ideológiai indíttatású rendszerváltások, beleértve az 1989-ben történt folyamatokat is, történelmileg rövid idő alatt, fellelősen, gazdasági-társadalmi megalapozatlanság nélkül mentek végbe, tulajdonképpen nem a szerves, hanem a szervesen fejlődés terméként valósultak meg. Ezért is jut a szerző Leopold Lajos nyomán³ arra a következtetésre, hogy a XX. század elején „egy kívülről erőltetett” s nem belülről kinőtt, államilag vezérelt, azaz „színlelt” kapitalizmust, egy szintén ideológiai alapon államilag vezérelt „quasi-fejlett” azaz „színlelt” szocialista ipari társadalom váltotta fel, ami „1989 után nem egy »modern«, hanem egy »félperifériás« társadalom irányába mozdult el”. (259.o.) Ezt jelenséget összegzi úgy, mint átmenetet a „színlelt” szocializmusból a „színlelt” kapitalizmusba, azaz pontosabban szólva a „félperifériás újkapitalizmusba”. Az „újkapitalizmus” kifejezést Szalai Erzsébettől kölcsönözte a szerző, s azt érti alatta, hogy hazánkban több kapitalizmusvariáns is volt, vagyis a „régii” XIX. század végi szabad-verseyes és XX. század eleji államkapitalista formációk után az „új”, az 1989/90-es rendszerváltás utáni globálkapitalizmus születte. (283. o.)⁴ Mindegyikben közös azonban az, hogy „kivéülről

jött”, vagyis jellemzően gazdasági és politikai függésbe hozta az országot. S azért, hogy e cikk címével összhangban tovább árnyaljuk a korszak jellemzését, megemlíthetjük, hogy ezt a folyamatot részben hasonlóan ítéli meg Fábry Ádám, aki az 1989 előtti időszak szovjet-típusú rezsimjét „államkapitalizmusként” jellemzi, míg az 1989 utáni korszakban megkülönbözteti a 2009-ig tartó „neoliberális” és a 2010 után kezdődő „tekintélyelvű neoliberális” időszakot.⁵

Akármilyen jelzővel is illetjük az elmúlt 30 évet, abban egyetérthetünk a szerzővel, hogy egy olyan, a fejlődő országokra jellemző „félperifériás társadalom” alakult ki, amelynek ismertetőjegyei többek között a duális gazdaság, a területi fragmentáltság, a szétesett munkaerőpiac és magas munkanélküliség, a szélsőséges polarizáltság, ahol a politikai elit és klientúráik saját zsákmányuként kezelnek minden erőforrást. Kopátsy Sándor szavaival: „A hatalom, pártállástól függetlenül, latin-amerikai útra kényszerítette az országot.”⁶ S persze az Argentínából Rómába érkezett Ferenc pápa joggal hívja fel a figyelmet a periférián szegénységben élők problémájára, egyúttal arra is érdemes odafigyelni, hogy a centrumnak számító Európában, s Magyarországon is a rendszerváltást követően a dúskáló, gyakorta hivatkozott gazdagság és a szélsőséges nyomor a mindennapok része lett. Sokan a piac természetes velejárójaként tekintik a kialakult egyenlőtlenségeket, „a többség igazságérzetével azonban súlyosan ütközik az egyenlőtlenségek elszabadulása.”⁷ Az első, 2009-ig tartó „neoliberális” időszakban a piacgazdaság értelemszerűen növelte a társadalmi egyenlőtlenségeket, ami sokak számára az életszínvonal csökkenését és a szociális biztonság elvesztését jelentette, s a gyors gazdasági növekedés elmaradása miatt érzett csalódás miatt a neoliberális gazdaságpolitika, ami persze nem azonos a politikai liberalizmussal, „sokak számára diszkreditálta a rendszerváltás egészét, benne a liberális demokrácia elveit is”.⁸

A kötetben a társadalmi polarizálódás több problémájával foglalkozó tanulmányaiban (Munkanélküliség és bűnözés – 1992; Ingázás külföldre – 1997; A háztájiás tegnap és ma – 1997; A tartós munkanélküliség, a nők és a család – 1999; Angol könyv és melegszendvics – 2004; A vidék és a falvak a „mezőgazdaság után” – 2004; Mit

is jelent a szegénység a „krízishelyzetű” kistérségekben? – 2007) elemzi a szerző a „félperifériás” társadalom kialakulásának és működésének megválaszolásra váró kérdéseit. Ezekből persze érthető, hogy jelentős társadalmi igény fogalmazódik meg a kialakult egyenlőtlenségekből adódó igazságtalanság helyrehozatalára. Ez a társadalmi igény nemcsak azokat a dogmákat segíti újra-élesíteni, amelyek a „liberális piacgazdaság” helyett az „illiberális államkapitalizmust” hirdetik, hanem a választási kampányra készülődve azokat a jóvátételi megoldásokat is („Tiborcza adó”, ’99 mozgalom követelése), amelyek azt ígérik, hogy a piac által kialakított jövedelemarányokat nivelálják.

A fenti elemzésekből levont következtetés szerint a rendszerváltás során egy „félperifériás” társadalom alakult ki Magyarországon, ezért kérdés lehet, hogy milyennek ítéhető meg a demokrácia állapota. Ezzel összefüggésben a szerző egyik tanulmányának (Rendszerváltás és demokrácia – 2008) állítását is (egy ország politikai intézményeinek az állapota, működése és demokratikus teljesítménye nem függetleníthető gazdasága és társadalma működésétől és teljesítményétől, vagyis egy »félperifériás« társadalomnak alapvetően csak »félperifériás demokráciája« lehet.) (240.o.) Ezzel kapcsolatban Laki László is Bibó István demokrácia-értelmezéséhez nyúl vissza, miszerint: „Demokratának lenni mindegyiknek annyit tesz, mint nem félni: nem félni a más véleménytől, a más nyelvektől, a más fajúaktól, a forradalomtól, az összeesküvésektől, az ellenség ismeretlen gonosz szándékaitól, az ellenséges propagandától, a lekcisnyiléstől, s egyáltalán mindazoktól az imaginárius veszedelmektől, amelyek azáltal válnak valódi veszedelmekké, hogy félünk tőlük. Közép- és Kelet-Európa országai azért féltek, mert nem voltak kész demokráciák, s minthogy féltek, nem is tudtak azokká válni.”⁹ S persze a szerző azt is hozzáteszi, hogy félni nemcsak a fent említett politikai jellegű veszedelmektől lehet, hanem a gazdasági és társadalmi kiszolgáltatottságtól is. S ha a gazdasági és társadalmi kiszolgáltatottság veszélyei valóságosak, az érdekérvényesítés és önmegvalósítás demokráciában fontos autonóm intézményei, a „szabadság kis körei”¹⁰ megszűntek vagy nem működnek, akkor „a személyes függés, és

az egzisztenciális ellehetetlenülés reálfolyamati felülírják a politikai demokrácia jogintézményeinek papíron létező működését és teljesítményét”. (239.o.) S miután ez szorosan összefügg az emberi méltóság biztosítékaival, ezért egyetérthetünk Kopátsy Sándor erre érvényes szavaival: „Nem az emberi jogokat kell az elmaradott társadalmakra rákényszeríteni, hanem meg kell teremteni azokat a feltételeket, amelyek mellett az emberi jogok egyáltalán érvényesülhetnek”.¹¹ Laki László szerint az 1989 után lezajlott rendszerváltás eleve kudarcra volt ítélve azzal, hogy nem tudott megfelelni a „kettős kihívásnak”¹², azaz hogy egyszerre valósítsa meg a politikai és a gazdasági-társadalmi átalakulást. Vagyis az uralmi rendszernek az egypártrendszerű autokráciából a liberális demokráciába egy „refolúció”¹³ során történő átalakítása mellett, nem valósult meg a gazdasági átmenet a szocialista tervgazdálkodásból az igazi, globális piaci rendszerbe, s ebben az értelemben így lett a „színlelt” szocializmusból „színlelt” kapitalizmus.

Hozzátehetjük, hogy a „félperifériás demokrácia” jellemzőjeként nem sikerült a „hatalom humanizálása”, vagyis mindaz, amit Bibó István a nemzeti érzés és a demokrácia, mint „egytestvér komoly tömegérzelem”¹⁴ közös élményként való átélésről mondott, sajnos nem valósult meg. Pedig, a rendszerváltás kezdetén, ahogy ezt Garaczi Imre egy nemrég megjelent tanulmányában elemzi, Bibó „szellemi végrendelete” a rendszerváltás utáni „politikai mező szinte mindegyik pártirányzata számára alapot nyújtott, és gyakorta egymással merőben ellentétes irányzatok is találtak elemzéseiben érveket programjuk kialakításához”.¹⁵ A biztató kezdet ellenére a magyar társadalom lelki értelemben továbbra sem vált oly módon kiegyensúlyozottá, hogy róla a „félígazságok és a propaganda hazugságai” lepattanjanak. Vagyis, Magyarországon a rendszerváltást követően nem jött létre, az, amit többen is reméltünk, ami Nyugat- és Észak-Európában máig eleven valóság, azaz a nacionalizmusnak és a demokráciának együttesen átélhető kapcsolata miatt a részvételi politikai kultúra polgári változata. Vagyis abban az értelemben is értelmezhető Laki László kijelentése, hogy nem sikerült megvalósítani azt, hogy a „közösség ügye és a szabadság ügye egy ügy legyen”¹⁶. Azaz a nemzeti közösség

birtokbavétele és az ember felszabadulása nem kapcsolódtak össze, s így megmaradt számunkra az „antidemokratikus nacionalizmus”, amelynek a segítségével a nemzeti közösséget politikai tényezők kívánják létre hozni.

A kötet három másik tanulmánya (Polgárosodás Magyarországon az 1970-80-as években – 1991; A polgárosodásból kimaradó társadalmi csoportok – 1999; Modernizáció, rendszerváltások, a magyar társadalom és a politikai elit – 2012) pedig azt elemzi, hogy milyen társadalmi következményekkel jár a „szervetlen újkapitalizmus”, amelyben a szerves fejlődés által kialakult polgárság helyett a klientúrák, az oligarchák, a „politikai vállalkozók”¹⁷, a „haveri burzsoázia”¹⁸ és a „projekt osztály”¹⁹ megjelenése dominál. Egyetérthetünk a szerzővel abban, hogy a rendszerváltás után nem jött létre egy olyan modern polgári demokrácia, amiben a dolgozó, a műgonddal alkotó ember életformája győzedelmeskedik a magát hatalmi helyzetben kiélő, reprezentáló, arisztokratikus ember felett, s ennyiben ez egy tipikusan „kelet-európai demokrácia”²⁰ maradt. A kötetben megjelenő esszé-jellegű elemzés (A történelemnek nincs fantáziája - 2019/2020) kitér a „latin-amerikanizálódás” politikai kultúrát érintő elemeire is, amelyben virágkorát éli a „kettős beszéd”, a kettős mérce” és a „kettős viselkedés”. (383.o.) S e tanulmányok alapján azzal is egyetérthetünk, hogy harminc év elteltével is igaz Ferge Zsuzsa állítása, miszerint egy „alapvetően feudális viszonyokkal terhelt országban élünk, ahol a szimmetrikus méltóság tisztelete egyszerűen nem létezik, alulról felfelé jár a tisztelet, felülről lefelé pedig ennek hiánya a természetes.”²¹

A fenti tanulmányokból kiolvasható „reménytelen helyzetekben” megváltozik az uralmi rendszer legitimációs bázisa is. A Max Weber által kategorizált „racionális uralom” helyett, amelynek a bázisa a jogrendszer (a jogállamiság), egyre inkább az irracionálisnak számító „karizmatikus uralmi rendszer” funkcionál, amelynek a legitimációs bázisa a vezető karizmatikus (megváltó) képességébe vetett hit.²² Véleményem szerint nemcsak a szocializmus időszakát értékelhetjük „reménytelen helyzetnek”, hanem a társadalmi és gazdasági felzárkózás szempontjából a jelenlegi „fél-perifériás” állapotunkat is. S ebben az értelemben megvalósulni látszik újra az, ami a rend-

szerváltás előtti nyolcvanas években közös tudás volt, hogy egy embertől függött, hogy merre felé mennek a dolgok az országban, s ez ismét közös tudássá vált, vagyis ma már szintén mindenki egy emberre figyel. Kérdés persze, hogy a kelet-európai térségben egyedülként, hogyan jutottunk újra ide, azaz „csöbörből vödörbe”. Az „egyszemélyes kormányzás” visszatérése nemcsak úgy megtörtént velünk, hiszen ezt megalapozta az 1989-2010 közötti időszak is. Ezzel kapcsolatban felhívnam a figyelmet arra a nemrég megjelent kötetre,²³ amelyben a szerzőknek többségében az Új Egyenlőség online társadalomelméleti magazinban megjelent írásaiból válogatva kaphatunk képet arról, hogy ők baloldali gondolkodókként miként értékelik a rendszerváltásnak ezt az időszakát. Az online megtartott könyvbemutatón majd az azt követő sajtótájékoztatón Pogátsa Zoltán – alapos statisztikai elemzés alapján – arra hívta fel a figyelmet, hogy „az Orbán-rendszer és az egyre teljesebb egyeduralom lényegi oka a baloldal összezuhanása volt, és éppen ez az, ami megkülönbözteti a régió többi országától.”²⁴ A rendszerváltás előtti baloldali kormányok teljesítményét elemezve az abban a kötetben megjelent írások – egybehangzóan Laki László tanulmányaiival – olyan olvasatot is lehetővé tesznek, hogy éppen a „neoliberális kormányzás” következtében kialakult társadalmi egyenlőtlen-ségek és igazságtalanságok vezettek a FIDESZ kétharmadához még azelőtt, hogy átalakították volna „az arányosságra törekvő” országgyűlési képviselői összes választási rendszert „többségre törekvő” rendszerré. Az más kérdés, hogy már a rendszerváltás kezdetekor kialakult túlnyomóan aránytalan választási rendszer önmagában gátat szabhat-e egy autoriter kormányzati rendszer létrejöttének, illetve a régió többi, autokratikus rezsiméből átalakuló országaiban a demokratikus átmenet sikere mennyiben köszönhető a túlnyomóan arányos választási rendszer meglétének.²⁵

A szerző szerint az Európai Unióhoz való csatlakozással és a NATO-ba történő belépéssel alapvetően megváltoztak a nagyhatalmi-katonai-gazdasági körülmények hazánk számára is. Ez egyfelől a rendszerváltás utáni időszak talán egyik legnagyobb gazdasági-társadalmi reménye volt sokunknak, hiszen ma is „az ország stabilitása és népességtartó képessége, gazdaságának

teljesítménye és versenyképessége, lakosságának jóléte, a társadalom fejlődése és jövője elsősorban a külföldi – ezen belül is az uniós – beruházásoktól, az Unióból érkező egyéb támogatások és programok hatékony felhasználásától, az integráció előre haladásától – elmélyítésétől és az uniós kötelezettség-vállalások teljesítésétől függ”. (381.o.) Persze engem elsősorban legalábbis nem a gazdasági csatlakozás lehetősége motivált, bár az ebben rejlő lehetőségek mind a mai napig nagyobb esélyt adnak a gazdasági növekedésre, mint a korábbi időszakok, hanem a nyugati polgári demokráciákhoz való közeledés. Igaz, tudtuk, hogy Szűcs Jenő után szabadon²⁶ „köztes Európa részeként” önálló régióba tartozunk, ahol keverednek a nyugati és keleti elemek, de Ady Endréhez hasonlóan bízunk „komp-országként”²⁷ a nyugati kikötésben. S ezzel mind a mai napig így vagyunk, még akkor is, ha osztom azok véleményét akik e tekintetben úgy vélik, hogy a kezdeti közeledés ellenére jelenleg nagyon messze vagyunk a Nyugattól.²⁸

S ezt támasztja alá Laki László is azzal a megállapítással, hogy éppen a rendszerváltás két nagy hibája miatt nem sikerült Magyarországnak igazán a „globalo-modernizációs” folyamatokba integrálódnia: egyrészt a „színlelt” kapitalizmus szerkezeti hiányosságai következtében, másrészt a modernizáció elmaradása okán. Pedig „mind a magyar lakosságnak, mind az Európai Uniónak egy modern magyar társadalom kialakítása-kialakulása az érdeke”. (399. o.) S e miatt egyértelműnk azzal, hogy az Európai Unió jövője elsősorban azon múlik, hogyan sikerül Európa keleti felét integrálnia. Ez persze olyan nemzetstratégiai kérdések megválaszolásával is összefügg, mint a nemzeti szuverenitás és európai integráció, amire jó lenne társadalmi konszenzussal megalapozott „közös jövőképpel” rendelkezni. Ennek egyik lehetséges változata az, amit Orbán Viktor az Európai Unió jövőjéről vizionált.²⁹ A Miniszterelnök a meghirdetett téziseivel kíván hozzájárulni a magyar kormány részéről az Európai Unió jövőjéről szóló vitához, a „demokraták” zászlaját lobogtatva a „birodalom építőkkkel” szemben. Persze kérdés, hogy Európában mit is értenek demokrácián, s hogy Magyarországon továbbra is elfogadjuk-e azt a rendszerváltás óta kialakult politikai gyakorlatot, hogy az „állampolgárok nem a jog,

hanem a mindenkori parlamenti többség uralma alatt állnak”. (379. o.)

Ez a kérdés úgy is megfogalmazható Arendt Lipjhardt rendszerezése alapján³⁰ a rendszerváltás ígéretének beteljesítése érdekében, hogy a jövőben a „többségi elvű demokráciát” fel kell-e váltani a „közmegegyezésen alapuló demokrácia” modelljével. A politikai demokrácia többségi modelljének elve gyakorta tetten érhető azokban a döntéshozatali mechanizmusokban, amelyek a „kormányozhatóság”, a „működőképesség” és a „hatékonyág” jelszavára alapozva biztosítják, hogy a választásokon győztes, „többségben” lévő politikai és érdek-csoportok képviselői kisajátítsák a hatalmi intézményeket, kizárva ebből a „kisebbségben” lévőket. Az ilyen alkotmányos rendszerekben a „többségi demokrácia” jól érvényesülhet.

A „kizárólag a többség gyakorolja a hatalmat” felfogással szemben a konszenzusos hatalomgyakorlást előnyben részesítők elsősorban szélesebb legitimitációs bázisra törekedve arra figyelmeztetnek, hogy „minél többen vegyenek részt a hatalom gyakorlásában”, és intézményesen is biztosítsák a többségi uralom korlátozását, illetve a döntések által érintett „kisebbség” érdekeinek érvényesítését, részvételét a hatalom gyakorlásában. Ennek keretében nem az a kérdés, hogy a politikusok milyen ideológiával kormányoznak (bár ez sem mellékes), hanem az, hogy milyen intézményes megoldások és módszerek biztosítják az egyik vagy a másik modell alkalmazhatóságát, illetve milyen tagoltságú közösségekben és értékrendszerekben funkcionálnak megfelelően ezek a modellek.³¹

Amennyiben elfogadjuk Laki László minősítését, miszerint Magyarországon egy „félperifériás demokrácia” jött létre a rendszerváltás után, akkor a konszenzuális demokrácia alkotmányos elveinek és értékeinek érvényre juttatása iránti igény könnyen indokolható. Már csak azért is, mert a jelenlegi alkotmányos rendszer nem egy organikus társadalmi-történelmi fejlődés eredményeként, nem osztársadalmi „közös ihlet”³² termékeként, hanem a felülről vezérelt modernizációs folyamatok révén, a szervetlen fejlődés régióinkra jellemző eredményeként alakult ki, a „kerekasztal lovagjai” által vezérelt felemás alkotmányozási folyamat során, magán viselve a

választásokon hatalomra került pártok politikai irányultságú elhatározásait. Emellett úgy vélem, hogy az alkotmányos és politikai rendszernek lehetőséghez mérten összhangban kell állnia a társadalomnak a politikai tagoltságával és annak politikai intézményesültségével, amely indokolja a közmegegyezéses demokrácia alkotmányos elveinek és értékeinek súlyozottabb érvényre juttatását a jelenleginél. Ezért is vélem úgy Laki László tanulmánykötetét elolvastva, hogy aktuális lenne a rendszerváltás következetes végigvitele érdekében egy olyan politikai rendszer kialakítása, amely nem a kizáráson, hanem a befogadáson alapul, ahol a „többség” nemcsak a kormányzati támogatottság minimális mértékével elégedett, hanem a lehető legszélesebb kiterjesztésére törekszik.³³ A közmegegyezésen alapuló kormányzás a hatalom teljes vagy viszonylagos koncentrálása helyett alkotmányosan is a többségi uralom korlátozását feltételezi.³⁴ A konszenzusos kormányzás alkotmányjogi megfelelője egy olyan rendszer, amely előírja és ösztönzi a hatalom megosztását és korlátozását. Ennek megfelelően a „bizalomra” / „bizalmatlanságra” hivatkozónak óhatatlanul szembe kell nézniük azzal, hogy e rendszerben kiegyensúlyozottnak kell érvényesülni abban az értelemben, hogy nemcsak a hatalmi ágak elválasztását, hanem versengő kiegyensúlyozottségét is lehetővé kell tenni, beleértve a hatalom széles értelemben vett decentralizálását.³⁵

A szerző az 1989 utáni rendszerváltás egyik legnagyobb kudarcának tartja, hogy a rendszerváltó politikai elit „ténylegesen felkészenetlennek bizonyult egy ilyen történelmi léptékű változás levezénylésére, így egyszerűen magára hagyta a társadalmat”. (8. o.) A különféle indíttatású és ideológiájú politikai csoportok, pártcsírák és pártok a kezdetektől fogva nem akartak egy távlatos, a társadalom modernizációját és európai integrációját biztosító „nemzeti programban” megegyezni, amelyhez tartani kellett volna magukat, hanem saját hatalmi-gazdasági érdekeiket követték. Kijelenthető, hogy nemcsak a piac, hanem a pártpolitikai alapon szerveződő hatalom sem képes hosszú távon gondolkodni, mivel az egyiket a rövid távú profit a másikat pedig a szavatmaximálás mozgatja. Persze az elismerhető, hogy a piac által kialakított egyenlőtlenségeket az államnak valahogy csillapítani kell, főként

az esélyegyenlőség és a társadalmi szolidaritás szellemében. Ha azonban a nemzetstratégia megfogalmazása és megvalósítása a „közös ihlet”, akkor ez már hosszabb távú gondolkodást kíván az áru- és politikai-piacon való érdekérvényesítés helyett.

Akkor persze megfogalmazódhat a kérdés, hogy vannak-e jelenleg a nemzetstratégiának konszenzuálisnak tekinthető elemei. Laki László ilyenek tartja a társadalmi-gazdasági modernizációt és az európai integrációt. Én magam ilyenek tartom az alkotmányos alapelvek körében az alapvető emberi jogok (különösen az élet és az emberi méltóság) tiszteletben tartásának és hatalom-megosztás logikájának (a jogállamiságnak) az érvényesítését. Ugyancsak ideértem azt is, hogy a nemzeti érzés és a demokrácia együttes tömegérzelmekként való átélése jegyében a kormány nemcsak az ország, hanem a magyar nemzet kormány, hanem a magyar nemzet fővárosa is. Emellett ugyancsak konszenzuális nemzetstratégiai elemnek tekintem azt is, hogy Magyarország szuverén állam, s ekként tagja az Európai Uniónak, mint ahogy a jogkörök és döntési hatáskörök megosztása tekintetében a szubszidiaritás elvének az érvényre jutását is fontosnak ítélem, a tagállam és az Európai Unió intézményei között éppúgy, mint a központi kormány és a helyi önkormányzatok viszonyát illetően (a „dekoncentráció” helyett az észszerű „decentralizációt”).

Ha a hosszú távú nemzetstratégia tartalmában, közös elemeiben lenne is egyetértés, kérdés, hogy ezt hogyan legitimáljuk. Laki László az 1989 utáni rendszerváltás egyik problémájának éppen azt látja, hogy a „forradalmi hevület” mindkét oldalon létrehozta a rendszerváltás után azokat a dogmatistákat, akik a korábbi rendszer legitimitását megkérdőjelezzik. S ez nemcsak 1989-ben volt így, hiszen a „politikai konstitúció” dogmatikus hívei 2011-ben a „fülke-forradalom” és 2021-ben az „alkotmányos forradalom” jegyében könnyen lemondtak és lemondának az alkotmányos alapelvek tiszteletben tartásáról, s úgy vélik, hogy a választási győzelem elegendő alapot ad ahhoz, hogy az országgyűlés a „többségi demokrácia” jegyében maga legyen az alkotmányozó. A „jogi konstitúció” hívei (beleértve magamat is) azonban úgy vélik, hogy az alkotmányozás a

„konszenzuális demokrácia” jegyében szélesebb egyetértést kíván, mint a parlamentben elért akár egyszerű, akár kétharmados többség, s mindenképp figyelembe kell vegye az európai (s benne a magyar) alkotmányosság több évszázadon át kivívott „történelmi vívmányait”, beleértve az „alkotmányos jogállam” fogalmát is. S amennyiben ez a „közös nemzeti egyetértés” megvan, akkor az alkotmányosság és a törvényesség nemcsak a legális, hanem a legitim kormányzásra is lehetőséget biztosít.

A tanulmánykötetben a szerző által bemutatott rendszerváltás időszakát akár „reménytelen helyzetnek” is értékelhetjük a társadalmi és gazdasági felzárkózás szempontjából, s az ilyen „fél-perifériás” állapotban egyre nagyobb az igény a tudomány helyett a dogmák iránt. Konrad Lorenz szerint „a dogmaképződés folyamatának döntő mozzanata az, hogy az elméletet meggyőződéssé szilárdító tényezőkhöz hozzáadódik a követők meglehetősen nagy száma is. Manapság a tömegtájékoztató eszközök – újságok, rádió, televízió – lehetőségeit kihasználva könnyen előfordulhat az, hogy akár egy beigazolatlan hipotézis nemcsak hogy általános tudományos felfogássá, hanem közfelfogássá válik. Ettől kezdve működésbe lépnek a kipróbált tradíciók rögződését szolgáló mechanizmusok (...). A dogma olyan kitaró és szenvedélyes védelmezőkre talál, ami csak akkor lenne helyénvaló, ha kipróbált bölcsességeket vagy régi kultúra szelekció útján letisztult ismeretanyagát kellene megvédeni a pusztulástól. Aki mindezekkel nem ért egyet, azt kikiáltják eretneknek, meghazudtolják, és lehetőség szerint diszkreditálják.”³⁶ Míg Marx tanai Nyugat-Európában tudományos társadalomfilozófiai elméletként értelmezendők és tanítandók, addig a „fél-perifériákon”, Közép- és Kelet-Európában a dogmaképződés folyamánként a politikai hatalom szellemi eszköztárában található, s ma diszkreditálandók. S ilyen dogmákkal a rendszerváltás után is találkozunk, sőt némelyikünk még hitt is bennük, gondoljunk csak a „szentháromságnak” nevezett doktrína tételeire: liberalizáció – privatizáció – dereguláció. A jelenlegi helyzetben pedig látványosan zajlik előttünk más, újabb doktrínák (illiberális állam – újraállamosítás – központosított és eseti reguláció) képzésének a folyamata. Míg Magyar

Zoltán közigazgatás-tudományi gondolkodásában világosan különböztette meg és integrálta a közigazgatásban megjelenő szervezési elvek között a „decentralizációt” (a helyi közösségek autonómiájára alapozó önkormányzatiságot) és a „dekoncentrációt” (a hierarchizált állami igazgatás szétpontosítását),³⁷ addig a jelenlegi „viktoriánus kormányzat” a Magyary névvel fémjelzett közigazgatás-szervezési programban dogmává silányította ezeket a tudományos elveket.

A tanulmányai elolvasása alapján Laki László egy igazi „anti-dogmatista”, valódi „szellemi provokátor”. Ő egy olyan eredeti gondolkodó, aki a dogmák helyett hisz a tudomány szükségességében, s kérdéseit mindig ebben a megközelítésben fogalmazza meg, vagyis őt nem a politikai cselekvés, hanem a tudományos megismerés inspirálja. S persze, mivel nem hajlandó dogmatikusan gondolkodni, ezért gyakran válhat a „közösségi pszicho-terror” (‘mobbing’) alanyává, kivéve amikor hasonzorúkkal találkozik, akik alig várják, hogy újra provokálja őket a dogmatikus gondolkodás fősodrába nem tartozó „eretnek” kérdéseivel, fősodolataival. Laki László számára természetes, hogy egyszerre érdemes és kell népként is, emberként is magyarnak és európainak lenni. S, ha valaki megkérdezné, hogy tartozik-e valamelyik székértáborba, akkor valószínűleg úgy felelne, ahogyan ezt annak idején 1945-ben Szabó Lőrinc is megfogalmazta az Írók Szabad Szakszervezetének igazolóbizottsága előtt az azt firtató kérdésre, hogy baloldalinak vagy jobboldalinak vallja-e magát: „Én egyéni képlet voltam, s az leszek, amíg élek.”³⁸ Laki László „egyéni képlet”, s mint ilyen magyar és európai.

SZEGVÁRI PÉTER

A szerző: dr. Szegvári Péter, jogász, ny. önkormányzati tanácsadó, c. egyetemi docens.

Jegyzetek

1. Az MTA TK Politikatudományi Intézet és a Gázsó Ferenc Társadalomtudományi Társaság szervezésében 2021. november 3-án került sor Laki László: A „színlelt” szocializmusból a „színlelt” kapitalizmusba” című tanulmánykötetének (Szerkesztette: Békés Zoltán, Belvedere, Szeged, 2021. ISBN 978-615-6060-38-9) bemutatójára,

ahol Antalóczy Attila moderátorral együtt Galló Béla, Szabó Andrea és Závecz Tibor mellett e recenzió szerzője is ismertette gondolatait a kötetéről, amelynek publikálására szánt változatát tartalmazza jelen írás.

2. Ehhez hasonló értelmezést tulajdonított az 1989-ben lezajlott folyamatoknak Kornai János a „Mit jelent a „rendszer váltás”? Kísérlet a fogalom tisztázására” címen a Közgazdasági Szemle, 2007/7. számában megjelent tanulmányában, míg Antall József inkább a „rendszer változtatás” kifejezést használta, ugyanakkor Andorka Rudolf e jelenséget a „rendszerátalakulás” szóval írja le „A társadalmi integráció gyenge kötése – rendszerátalakulás Magyarországon” című cikkében a Századvég, 1996/1. (nyár) számában.

3. Leopold, L.(1917): Színlelt kapitalizmus (1914-1917) In: u. ő.: Elmélet nélkül (Gazdaságpolitikai tanulmányok), Budapest-Szekszárd 96-97.pp.

4. Lásd: 4. lábjegyzet

5. Fábry, Á. (2019): The Political Economy of Hungary – From State Capitalism to Authoritarian Neoliberalism, Palgrave MacMillan, London.

6. Kopátsy, S.(1996): A mi XX. századunk. (Szerk.: Matolcsy György – Sebestyén Gábor), Belvárosi Kiadó. 39.p.

7. Ferge, Zs. (2002) Struktúra és egyenlőtlenségek a régi államszocializmusban és az újkapitalizmusban. Szociológiai Szemle 2002/4. 9.p.

8. Halmi, G. (2021): Visszatérés Közép-Európába? Élet és Irodalom LXX. évfolyam, 51-52. szám, 2021. december 22. 2.p.

9. Bibó, I. (1986/a): A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: Vida, I. (Szerk.): Válogatott tanulmányok 1945-1949. Második kötet. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 220. p.

10. Bibó, I. (1986/b): A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme. In: Vida, I. (Szerk.): Válogatott tanulmányok 1945-1949 Második kötet, Magvető Könyvkiadó, Budapest. 492-493. pp.

11. Kopátsy, S. (2004): Az emberi faj feladata. (Kísérlet az objektív történelemszemléletre). Bibliofil kiadás Vincze László műhelyéből, készült 100 példányban a 2004. évi könyvhétre. 4.sz. példány 56.p.

12. Magyarország esetében a „kettős átalakulás” (‘dual transition’) követelménye megkülönbözteti az 1989 után lezajlott rendszerváltást azoknak a dél-európai országoknak a rendszerváltásaitól (Görögország 1975, Portugália 1976 és Spanyolország 1978), ahol elegendő volt a politikai rendszert demokratizálni (‘single transition’). A kétféle átalakulás, rendszerváltás fogalmához lásd: Przeworski, A. (1991): *Democracy and the Market. Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*, Cambridge University Press, Cambridge.

13. Timothy. Garthon Ash a „refolúció” fogalmat használja az 1989-es rendszerváltásra, amelynek jellemzője, hogy az új politikai és alkotmányos rendszer nem forradalmi úton, hanem az élitek tárgyalásos megegyezése eredményeként született, amiben az átmenetiség és a rendszerváltoztatás jellemzőjeként az „öröklött és a kialakított” elvek és értékek is összekeveredtek, sőt nemegyszer ellentmondásosan érvényesültek. Lásd: Ash, T. G. (2000): *Conclusions In: Sorin Antohi (ed.): Between Past and Future – The Revolutions of 1989 and their Aftermath*. CEUU University Press. <http://www.openedition.org/6540>. Kis János is Ash szellemes paradoxonát idézi és használja a rendszerváltás természetrajzának meghatározásához, lásd: Kis, J. (1993): *Reform és forradalom között*. Világosság 2013/11. szám.

14. Bibó, I. (1986/a): 215. p.

15. Garaczi, I. (2021): Az európai társadalomfejlődés folyamatai Bibó István értelmezésében. *Autonómia & Társadalom / Autonomy & Society – Társadalomtudományi Folyóirat* 2021. I. évfolyam 1. szám ISSN 2786-085X 18.p.

16. Bibó, I. (1986/a): 219. p.

17. Laki László a szerves, „politikai polgárosodás” termékeként jelöli meg a „politikai vállalkozó” figuráját, aki a zsíros állami megrendeléseken keresztül kerül ebbe a társadalmi pozícióba. (11.o.)

18. A „haveri burzsoázia” megjelenése ahhoz a jelenséghez köthető, amit a Fülöp-szigeteken Marcos elnök alkalmazott arra, hogy „nemzeti burzsoáziát” hozzon létre úgy, hogy elsősorban saját „haverjai” kaptak állami megbízásokat, s az így kialakult uralmi rendszert nevezték „haveri kapitalizmusnak” (‘crony capitalism’).

19. Laki László ezt a kifejezést Kovách Imrétől kölcsönözte, aki arra a jelenségre értelmezte a „projekt osztály” kifejezést, hogy az EU támogatásból megvalósuló fejlesztéseket elsősorban projekteken keresztül realizálják, ezért az ezeket konstruáló, közvetítő, elbíráló-minősítő, elosztó és ellenőrző feladatokat ellátó szervezet-hálózatban résztvevők révén egy új társadalmi réteg alakult ki Magyarországon. Lásd: Kovách, I. (2007): *A fejlesztéspolitika projektjesítése és a projekt osztály*. *Szociológiai Szemle* 2007/3-4. szám.

20. A posztkommunista „kelet-európaiság” rendszerét Berend T. Iván megkülönbözteti a nyugatias orientációjú „közép-európaiság” rendszerétől. Lásd: Berend, T. I. (2005): *What is Central and Eastern Europe?* *European Journal of Social Theory*, 2005/8 (4) 401-416. pp.

21. Ferge, Zs. (2021): *Hiányzik az emberi méltóság tisztelete*. Népszava https://nepszava.hu/3141546_ferge-zsuzsa-hianyzik-az-emberi-meltosag-tisztelete

22. Weber, M. (1970): *A karizmatikus uralom és átalakulása*. In: *Állam – Politika – Tudomány. Tanulmányok*. (Szerk.: Kemény István és Varga Iván) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 157-213. pp.

23. Mihancsik, Zs. (szerk.) 2021: *Kádártól Orbánig*. Kossuth – Noran Libro Kiadó -.ISBN: 9789635173358

24. Lásd: nepszava.hu 2021. 06. 16.

25. Kozák Márton a komparatív elemzés alapján azt állítja, hogy az 1989-es magyar közjogi és választási rendszer valósággal fölkinálta a kizárólagos hatalom könnyű megszerzésének a lehetőségét azoknak, akik ezt korán felismerték és élni is kívántak vele. Erről bővebben lásd: Kozák, M. (2021): *A rendszerváltás magyar módja: Lehetséges-e demokratikus átmenet túlzottan aránytalan választási rendszerrel?* In.: *Szentpéteri Nagy Richárd (Szerk.): A választás fensége*. Noran Libro Kiadó. ISBN 9789635173471

26. Szűcs, J. (1983): *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Magvető Kiadó.

27. Ady, E. (1905): *Ismeretlen Korvin-kódex margójára*.

28. „Az ezredforduló Nyugat-Európához való politikai és gazdasági csatlakozás jegyében fog bevonulni a történelmünkbe. Első királyunk óta a legjobb vezetőink vissza-visszatérő buzgal-

ma most vált először az egész nép igyekezetévé. Most nem a hatalom, hanem a társadalom egésze keresi a csatlakozást, abból nemcsak fent, de lent is konkrét eredményeket remélhetnek. (...) Ennek ellenére történelmünk során mindig közelebb voltunk a Nyugathoz, mint jelenleg.” Lásd: Kopátsy, S. (1998): A székelykapu legyen a névjegyünk. Kézirat. 1998. június 10. 1. p.

29. Orbán Viktor teljes beszéde a magyar szabadság napja alkalmából rendezett konferencián. <https://www.youtube.com/watch?v=RPqsY>

30. Lásd: Lipjhardt, A. (1984): *Democracies. Forms of Majoritarian and Consensual Government in 21 Countries.* New Haven and London: Yale University Press.

31. Anélkül, hogy a társadalmak tagoltságának elemzésébe fognánk, külön bizonyítás nélkül is elfogadhatónak és a továbbiakban alkalmazhatónak tűnik az a megközelítés, hogy a többségi demokrácia nagyobb teljesítményt nyújthat a homogén közösségek számára, míg a tagoltabb, plurális társadalmak számára inkább a közmegegyezéssel demokrácia technikái felelnek meg jobban, figyelemmel a “bizalmi elv” minél szélesebb körű érvényre juttatására és a nagyobb “társadalmi tőke” felhalmozására. Vö: Lipjhardt, A. (1981): *Democracy in Plural Society.* San Diego, California.

32. József, A. (1929): *Ady-Vízió*

33. Erről részletesebben lásd: Szegvári, P. (2020): *Miért ne maradjon üres a felsőházi terem.* Új Magyar Közigazgatás 2020. december 13. 13. évfolyam 4. szám ISSN2060-4599 76-80. pp.

34. A World Justice Project (WJP) Rule of Law indexe szerint, amely az egyes országokban vizsgálja a jogállamisággal kapcsolatban a hatalommegosztás érvényesülését, a kormányzati hatalom korlátainak állapotát, azt rögzíti, hogy a 128 ország közül Magyarország a 108. helyet foglalja el ebből a szempontból. www.worldjusticeproject.org

35. A hatalommegosztás horizontális értelmezése mellett a közmegegyezéssel demokrácia jegyében – Bibó István gondolatmenetét követve – fontos a vertikális hatalommegosztás érvényesülése is, vagyis az, hogy a helyi önkormányzatok alkotmányos értelemben önálló hatalmi intézményekként jelenjenek meg más hatalmi ágak mellett. Vö.: Bibó, I. (1986/c): *Az államhatalmak elválasztása egykor és most.* In: Vida, I. (Szerk.): *Válogatott tanulmányok. 1945–1949.* Második kötet. Budapest: Magvető Könyvkiadó. 143.-145. pp.

36. Lorenz, K. (2014): *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne.* 36. p. <http://www.doksi.hu>

37. Magyary, Z. (1942): *Magyar közigazgatás.* Királyi Magyar Egyetem Nyomda 103-138. pp.

38. Szabó, L. (1990): *Bírákhoz és barátokhoz. Napló és védőbeszéd 1945-ből.* (Szerk.: Kabdebó Lóránt) Magvető Kiadó 215.p.

